

РЕЦЕНЗІЇ

МОДЕРНІЗМ СРІБНОГО ВІКУ ЯК ТИП ЛІТЕРАТУРИ ТА ТИП ЛІТЕРАТУРНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ

Оксана Корнієнко, д-р філол. наук, проф.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Рецензія: Сподарець Н. Модернізм Серебряного века: литературоведческая идентификация : монография / Надежда Сподарець. — Одесса : Астропринт, 2017. — 452 с.

Проблемною зоною сучасної русистики залишається феномен літературного модернізму кінця XIX — початку XX ст. Його вивчення потребує оновленої методології дослідження таких полісистемних літературних напрямів та формування відповідної категоріальної бази.

Саме на цьому наголошує Н. В. Сподарець, визначаючи актуальність монографії. Роботу відрізняє переконливе теоретико-методологічне обґрунтування та кваліфікований дискурс історико-літературознавчого дослідження феноменології «високого» модернізму Срібного віку, який ідентифіковано як тип літе-

ратури та тип літературної свідомості, що мають характерні ознаки в межах перехідної епохи кінця XIX — поч. XX ст.

Модель ідентифікації (розпізнання) літературної свідомості модерністів, на підставах вивчення літературного доробку письменників (лірики, критики) та контекстуальних матеріалів їх творчості, не виникла у Н. В. Сподарець спонтанно. Вочевидь, що багаторічний досвід вивчення літературного процесу Срібного віку дозволив дослідниці за різноманітністю фактів історії, культури, осмисленням менталітету цієї доби, та масивом текстів модерністів досягнути не тільки особистісне, а й типологічно характерне в творчій свідомості та літературі модерністів.

Наукові практики типологічного вивчення модернізму в XX — поч. XXI вв., що формувалися на різних концептуальних підходах й

принципах його «розпізнання», Н. В. Сподарець кваліфікує як дискурси й формати ідентифікації. Вона підкреслює, що типологічна ідентифікація передбачає конкретизацію вже осмислених дослідником ознак предмета аналітики й встановлення його типологічного статусу.

Структура монографії засвідчує поступ наукового пошуку, в якому Надія Вікторівна демонструє схильність до аргументованої доказовості.

В *першій главі* монографії, керуючись діахронічним підходом, розглянуто різні формати типологічної ідентифікації модернізму в гуманітарних дискурсах XIX, XX та початку XXI ст. Так, аналіз розробок філософів та культурологів дозволив констатувати певну парадигму значень концепту «модернізм», що відповідають методологічному формату їх ідентифікації. А саме: механізм зміни однієї культурної епохи іншою; номінація культурної епохи; тип культурної свідомості, що був втілений в різних видах та формах художньо-творчої діяльності кін. XIX — поч. XX ст.

Аналіз літературознавчих робіт XX — поч. XXI ст. з проблематики модернізму дав підстави для висновку: формування дослідницьких *стратегій* та відповідних дискурсивних *форматів* було обумовлено методологією радянських та пострадянських часів. Дослідниця констатує, що реалізоцентристська методологія зумовила ідентифікацію творів модерністів як літературу ідейного занепаду. Текстоцентрична структуралістська методологія надала вченим підстави для аналізу «граматики» та «морфології» текстів символістів та акмеїстів, їх ідентифіковано як системні структури різних типів, в яких має місце певний спільний семіозис. Феномен модернізму не став предметом рефлексії adeptів структурної поетики. Н. В. Сподарець наголошує, як багато вони зробили в практиці мікроаналізу текстів окремих символістів та акмеїстів. Але структуралістський метод не дозволяє сформувати дослідницький дискурс, який би враховував широкий спектр текстотворчих факторів.

Текстоцентристські дослідницькі стратегії сьогодні вже не в повній мірі відповідають цілям постструктуралістської філологічної дискурсії до широкого обґрунтування. При розробці моделі типологічної ідентифікації літературного модернізму Срібного віку Н. В. Сподарець була орієнтована саме на тенденції наукової думки до вивчення літературного модернізму не тільки в системах внутрішньо-текстуальних обґрунтувань, а й в контекстуальних.

За результатами дослідження зроблені висновки першої глави: в сучасному філологічному дискурсі при типологічних характеристиках літературного модернізму намітилась продуктивна тенденція до охоплення та конкретизації ментальних, поетикальних та культурно-історичних факторів.

Підкреслимо: тільки після скрупульозного аналізу історіографії робіт, автори яких визначали термінологічний статус концепту «модернізм», дослідниця вмотивовано акцентувала актуальність літературознавчої ідентифікації модернізму як типу літератури та типу літературної свідомості. Вона констатує, що структурні параметри та функціональний потенціал цієї категорії дозволяють сформуванню дослідницького дискурсу в горизонті зазначених вже факторів, а саме: ментальних, поетикальних та культурно-історичних.

Теоретико-методологічну основу дослідження Н. В. Сподарець формувала з урахуванням стратегій сучасної гуманітаристики, розробок з проблем свідомості, форм творчої свідомості, співвідношення свідомості та мови, свідомості й процесів літературного текстотворення, про що йдеться в *другій главі* монографії.

Розробці та ілюстрації моделі літературознавчої ідентифікації модерністської свідомості поетів Срібного віку з урахуванням динаміки їх ціннісної орієнтації, присвячені основні глави праці:

третьою («Феноменологія перехідності літературної свідомості поетів-модерністів Срібного віку: епістемологічний та текстотворчий аспект», *четвертою* («Концепти «людина», «слово» і «культура» як аксіологічно значущі в літературній самоідентифікації поетів-модерністів»),

п'ятою («Художній світ письменника — аксіологічно значущий конструкт модерністського текстотворення») та

шостою («Жанровий модус літературної свідомості поетів-модерністів Срібного віку»).

Структурна основа представленої дослідницької моделі базується на допоміжних поетикальних та надпоетикальних категоріях, функціональність яких теж так чи інакше зумовлена зазначеними вище факторами (ментальними, поетикальними та культурно-історичними). Це категорії *літературної епістемати, художнього світу автора, концептосфери, текстотворення як художнього світо- та міфотворення, жанрового модусу літературної свідомості*.

Вважаю вельми слушним, що в монографії практика типологічної ідентифікації модерністської свідомості письменників розпочата в

межах такої широкої за функціональним охопленням категорії, якою є категорія літературної епістеми. Введена в науковий дискурс філософами та культурологами в кінці ХХ ст. категорія епістеми активно почала розроблятися і в інших гуманітарних дисциплінах, про що пише і дослідниця. Можемо констатувати: це поняття вже увійшло у лексикон сучасних філологів. В плані застосування й функціонального визначення категорії епістеми більш наполегливі лінгвісти, на що не звернуто увагу в монографії. Але Сподарець повністю зосередилася на методології обґрунтування концепції літературної епістеми, висунула перспективні наукові гіпотези. Вочевидь, що саме творчість модерністів Срібного віку, тексти яких характеризуються семантичною ємкістю та прагматичною стратегією текстотворення, для автора монографії й стала поштовхом методологічної розробки категорії літературної епістеми. Літературна епістема в монографії визначається як «склад структур мислення», якому відповідає позначений в процесі текстотворення горизонт знання.

В *третьій главі*, після розгорнутого теоретичного параграфу про поняття епістеми, дослідниця зосередилася на чинниках та ідеях, що обумовили нове «поле знання» Срібного віку. Систематизовані методологічні домінанти епістемологічного простору епохи, у відповідності з якими формувалася літературна епістема модернізму: ідеї агностицизму, релятивізму, інтуїтивізму, містицизму, окультизму, гностицизму, екзистенціально-феноменологічні концепції буття та людини, її свідомості та мови, концепції природничої думки епохи та ін.

Зазначено, що епістема модерністської літератури була обумовлена механізмами функціонування літературної свідомості перехідної культурної ситуації кінця ХІХ — поч. ХХ вв., коли загострилися відношення між гетерогенними та гомогенними, центроспрямованими та центробіжними, класичними та некласичними інтенціями літературної свідомості. Встановлено, що фронт рефлексії символістів та акмеїстів обумовлений як класичними моделями раціональності, що відходять, так і некласичними парадигмами, що тільки формуються.

В роботі прослідковано, як категорія літературної епістеми в своїй функціональній спроможності дозволяє поєднати широкі контексти (культурно-історичний, ментальний, концептуальний, біографічний) і тексти, конкретизувати структурні концептуально-поетикальні зміни та прагматичні стратегії моделей текстотворення символістів і акмеїстів в порівнянні з літературою попередніх епох.

Особливості текстотворення, що відповідають неklasичним парадигмам художності в ліриці символістів та акмеїстів, дослідниця розкрила на прикладі аналізу лірики О. Блока та О. Мандельштама.

В *четвертій главі* роботи увага зосереджена на концептах «людина», «слово» і «культура» як аксіологічно значущих в літературному самовизначенні поетів-модерністів.

Зрозуміло, що в ситуації зміни світоглядних орієнтирів, письменники активно розробляють антропологічну проблематику. Враховуючи, що антропологічна самоідентифікація модерністської свідомості письменників розгорталася у дискурсі наступності чи подолання концептуальних та поетикальних особливостей літератури попередніх епох, дослідниця спочатку звернула увагу на художню антропологію літератури романтиків та реалістів. Це дозволило зробити вельми широкі і цікаві висновки: не тільки художня антропологія, а й конструювання авторських світів письменників-модерністів багато в чому орієнтовано космогонічним масштабом мислення романтиків та екзистенціально-психологічним досвідом письменників-реалістів. Але далі підкреслено: в творчості модерністів основним координатором літературної антропології став динамічний епістемологічний простір кризової епохи. Методологічні та змістовно-концептуальні показники цього «поля знань», на яке орієнтувалися модерністи, відрізнялися багатовекторністю. Антиномічність визначається дослідницею як домінуюча типологічна риса художнього мислення модерністів взагалі, що позначено на їх розробці концепту «людина» зокрема. В межах творчості як одного письменника, так і літературних напрямів, це проявлялося «конфліктом» аксіологічних векторів, що проілюстровано Н. В. Сподарець посиланням на творчість О. Блока, М. Гумільова та ін. Зазначено: модерністи переживали масштабні зміни епохи як кризу особистісної та культурної ідентичності, кризу Я-свідомості. Домінантна модель особистості, що стала предметом концептуалізації в літературі модерністів, визначена як модель кризової свідомості. Особливості її втілення в творчості модерністів прослідковано в окремому параграфі роботи, де представлена відповідна типологія образів. Зазначено, що структури особистісної, національної, культурної, історичної самосвідомості образів модерністами пов'язуються з показниками інтуїтивно-несвідомого, ірраціонального, міфологічного, архетипічного.

Серед аксіологічно значущих в творчій самоідентифікації модерністів дослідниця виділяє й концепт «слова». Встановлено, що на

ранніх етапах формування ціннісної парадигми символізму в літературній критиці адептів напряду намітилося кілька підходів в концептуалізації поетичного слова: онтологічний, релігійно-езотеричний та функціонально-системний. Акмеїсти ж трактували слово як феномен художньо-естетичного буття в межах тексто-світу твору, авторського світу та системи естетичної комунікації автор — реципієнт. Такі форми акмеїстичної концептуалізації літературного слова дослідницею пов'язуються з домінуючими методологічними векторами творчості, що вмотивовані неklasичними інтенціями, а саме — з екзистенціаль-но-феноменологічним та комунікативно-рецептивним підходами.

В наступному параграфі роботи конкретизована методологія обґрунтувань та семантика концепта «культура», який набув аксіологічно вмотивовану інтерпретацію в критиці багатьох модерністів. Аналіз статей символістів та акмеїстів, звернутих до проблем культури, дозволив дослідниці зробити певні висновки. Зазначено, що символісти в своїй критиці вийшли на новий рівень наукового обґрунтування взаємодії структур культури, природи та людини. Саме символісти намагалися підкреслити обумовленість буття людини сферою культури, яка не обмежується лише матеріальними формами, а визначається також станом духу. В сучасному їм рівні культури символісти констатували глобальну кризу, вихід з якої вбачали саме у творчому ставленні до буття, традиції, пам'яті, мови.

Певний культуроцентризм критичного мислення відзначений у роботі в дискурсі не тільки символістів, а й акмеїстів. Для О. Мандельштама, наприклад, культура — це єдиний простір ідей, творчих практик та ін. Встановлено, що методологія культурологічного дискурсу письменника та розроблена ним модель культурного розвитку в певних позиціях корелюють зі структуралістською методологією Ю. М. Лотмана.

Зроблено висновок: в літературній критиці модерністів намечені перспективні шляхи осмислення концепту «культура» та запропоновано аксіологічно вмотивоване бачення виходу із кризових ситуацій на підставах посилення національно-духовного та культурного компонентів в літературному текстотворенні.

В *п'ятій главі* роботи мова йде про художній світ письменника-модерніста, який розглянуто як аксіологічно значущий конструкт його текстотворення. Вказано, що категорія «художній світ модерніста» є надпоетикальною дифініцією, яка дозволяє конкретизувати спе-

цифіку літературного мислення письменника, його окремих творів та художньої системи як форм вираження творчого буття літературної свідомості автора. Зроблено висновок: авторські світи, авторські тексти й авторські міфи модерністів визначаються інтенціональною природою авторської свідомості, естетичною аксіологією напрямів. Предметний рівень художніх світів символістів (об'єктно-предметний ряд представленої картини та суб'єктна сфера тексту) визначений як образи знакової природи, що отримали функцію символів. Прослідковано, як в художньому світі текстів символістів цей статус образної системи був реалізований з опорою на поетику мотивіки.

Зазначено: акмеїсти були більш зосереджені на проблемі суб'єктної феноменології світу та екзистенціальних модусах буття, що вмотивовані фемінним фактором в творчості А. Ахматової, маскуліним в творчості М. Гумільова, культурологічним в творчості О. Мандельштама. Акцентовано, що саме завдяки мистецтву поетичного висловлювання модерністи намагалися вже в свідомості реципієнта змодельювати картини світу, які відповідали їх цінністним орієнтирам.

На прикладах творчості О. Блока, З. Гіппіус, Лесі Українки, А. Ахматової прослідковано, які *тематичні комплекси* позначають в творах модерністів інтенціонально-аксіологічні пріоритети їх авторської свідомості. *Мотивіка* ж в модерністському тексті дослідницею визначається головним поетикальним ресурсом, який в процесі літературного світо-текстотворення виконує неklasичну функцію корелята смислового поля комунікативно-рецептивних відношень: автор — текст — реципієнт. Нова структурно-функціональна якість мотивіки в процесі модерністського текстотворення (окремого вірша, статті, циклу, художньої системи письменника) дозволяла сформувати уявлення про авторський художній світ не тільки як застиглу схему (модель світу), але і як динамічний, породжуючий художній феномен (породжуючий асоціативні поля, смисли, нові епістемологічні горизонти свідомості читача).

В *шостій* главі роботи прослідковано, як жанровий модус літературної свідомості модерністів проявився інтертекстуальною взаємодією з класичними та сучасними модерністам літературними практиками: включенням знакових топосів відомих літературних творів, структурних компонентів класичних жанрових форм та ін. Підкреслено, що такі жанрові інтенції зумовили формування ознак неklasичної поетики в модерністському текстотворенні.

У висновах роботи обгрунтовано підкреслюється: розроблена модель типологічної ідентифікації літературної свідомості модерністів дозволила конкретизувати ознаки перехідності від класичної до не-класичної парадигми.

Добра обізнаність з тенденціями сучасної гуманітарної думки дала можливість авторці написати інформаційно насичену та науково продуктивну монографію. Концепція роботи, як і її структура, не викликають заперечень. Вважаю, що Н. В. Сподарець представила цікаве та вельми актуальне наукове дослідження, що відповідає потребам нашого часу.

Стаття надійшла до редакції 18 серпня 2017 р.